

Eric Min

Rik Wouters

Een biografie

T
Z
A
R
A

Inhoud

Woord vooraf ... 7

HOOFDSTUK 1

Voorspel (1882-1902) ... 15

HOOFDSTUK 2

Nel (1902-1905) ... 45

HOOFDSTUK 3

Terug naar af (1905-1907) ... 63

HOOFDSTUK 4

Het gouden licht van Bosvoorde (1907) ... 81

HOOFDSTUK 5

Onderweg (1908-1910) ... 119

HOOFDSTUK 6

De sfeer van grote dagen (1911-1912) ... 165

HOOFDSTUK 7

In het oog van de storm (1913-1914) ... 227

HOOFDSTUK 8

'Toi et mon art' (1914) ... 261

HOOFDSTUK 9

Eindspel (1915-1916) ... 345

Epiloog. Onbegonnen werk ... 435

Dankwoord ... 459

Bibliografie ... 463

Personenregister ... 477

Noten ... 489

Woord vooraf

Maar niet het verbaal is de zin. De zin is het zien.

Bernard Dewulf

Eentwintig is zij – een wolk van wit, een vlek in de wat overbelichte foto. Op het koertje van hun armemensenhuis poseert een kunstenaarsstel. Hij is een beeldhouwer op wie de wereld wacht. Zij, de muze en het model, ziet het gebeuren – monkelend, ongeduldig, aanvallig. Het is 1907 of 1908. Hier en nu begint alles.

In het dorpse Bosvoorde bij Brussel ontstaat een oeuvre: sculpturen, schilderijen en tekeningen die van een ondraaglijke lichtheid zijn, of van het zwartste zwart. De oude eeuw is voorbij en de nieuwe mag beginnen. Daar loopt de breuklijn tussen wat versleten is – het impressionisme – en wat modern zal zijn: kunst voor een stukgevallen, losgeslagen epoque waarin niets nog op iets anders lijkt. Vertekening en chaos, conflict en concept zullen de toon aangeven. Maar zo ver zijn we nog niet.

In zijn eeuw van verschil, tussen alle ismen door, betrapt Rik Wouters een merel in de sneeuw van een wit blad papier. Niet wat onmogelijk is wil hij onderzoeken, maar het haalbare en het maakbare. Stijl en stiel komen voort uit wat hij met zijn eigen ogen kan zien. Zijn kunst is: de mogelijkheid van een merel. Geen laatgotische kerk in een gouden gloed, geen Griekse godin maar het kathedrale lijf van Nel, op elk moment van haar dag en nacht. Geen blokkendoos van vormen, maar het zijige licht dat in de eetkamer naar binnen valt. Geen omtrekkende beweging, maar uithaal en vlugschrift – als een schermmeester gaat Rik zijn papier te lijf: attaque, parade, riposte, touché. De arabesken op het papier lijken wel inkschilderijen uit het Oosten, de kleuren van zijn aquarellen schallen ons honderd jaar later nog even krachtig tegemoet als op de dag dat Rik zijn penselen in de verf heeft gedoopt. Oprechte, aardse tonen zijn het, kleur zoals ze bedoeld is – het 'Grün wirklicher Grüne, /

wirklicher Sonnenschein, wirklicher Wald' zoals Rilke het in 1907 in een van zijn *Neue Gedichte* optekent, 'un vert de vraie verdure': grazig groen, volkomen zon, waarlijk woud van verf.

Is Rik Wouters een provinciale *compagnon de route* van de Parijse postimpressionisten? Een *sous-Cézanne*? Een fauvist in zakformaat? Een man onderweg tussen Rodin en Rosso, Ensor en Cézanne? Een Belgische Matisse en 'een klankkast van alles wat modern is', zoals de Franse kunsthistoricus André Chastel hem op 4 oktober 1957 in *Le Monde* typeerde? Het heeft geen belang. Wouters tekent en tast zoals hij ademt, omdat hij niet anders kan. Alles wat hij in de kamer en door de open ramen van het huisje in de Dennenbosstraat ziet, is een aanleiding. De hond Punch aan de rand van zijn mand. Nel, lezend – de boog van de ronde tafel is een raaklijn rond een leeg wit vlak. De merel die zij van de vrieskou heeft gered en in een kooitje heeft gestopt – als de sneeuw gesmolten is, zullen zij hem vrijlaten. Met penseel en inkt heeft Rik de zwarte gestalte almaar opnieuw geschetst, 'aussi vite qu'on ferait une photo, car les mouvements changent tellement vite'.

En Nel zelf, natuurlijk. Gul is haar lijf, gretig de blik van haar geliefde – zijn ogenblik. Terwijl Rik het moment aftast, danst het licht over haar huid. Zelfs zijn schilderen is eigenlijk boetseren, zijn paletmes scheert over het tekenpapier, de toetsen botsen. Altijd kneden Riks handen de vochtige klei – in wat later brons zal worden, zijn de sporen van zijn vingers goed te zien. Zijn leven lang blijft Wouters een beeldhouwer, al is die term slecht gekozen. Aan houwen, kappen en weghakken doet hij niet – liefdevol en langzaam bouwt hij vormen op, voegt hij hier een handvol klei toe en haalt hij daar wat weg, aandachtig als een verliefde man die heel lang doet over de brief die hij aan de vrouw van zijn leven wil schrijven. Naar het woord van zijn Mechelse mentor Theo Blickx is wat Wouters doet iets als tekenen met potaarde, schilderend beeldhouwen, wat ook de materie mag zijn die hij door zijn handen laat gaan: klei, olievert, terpentijn, houtskool...

Is het deze sensualiteit die we ook vandaag nog gewaarworden en die dit oeuvre zo spannend maakt, zo intens en nabij? Zo menselijk ook, zo herkenbaar? Niet vanuit een gemis heeft de man uit Bosvoorde al die beelden, tekeningen en schilderijen gecreëerd maar vanuit een erotisch *trop plein*, een overschot aan lust en le-

ven. Is het dat wat wij ervaren en – haast zonder woorden – begrijpen?

En Nel schrijft alles op – haar leven lang is zij het model dat terugkijkt. Na Riks ontijdige dood in 1916 rijgt zij memoires, kladblaadjes, schoolschriften, registers, inventarissen en brieven aan een tot een hulplijn van papier. Zoals wij de man zien door de ogen van zijn vrouw, zo klinken zijn zinnen op uit haar mond. Het zijn de geleende woorden van een moeizame maar verdienstelijke vertaling. ‘Je moet tekenen zonder aarzelen [...] en als een lijn niet valt zoals je wilt, opnieuw beginnen. Je moet leren klaar te zien en te tekenen zoals je schrijft, in een sobere lijn zeggen wat je te zeggen hebt.’¹

Nel is Riks kroongetuige, zijn vrouw van vlees die een vrouw van taal werd. Tijdgenoten hebben haar van ver en van dichtbij bewonderd. De Antwerpse cultuurjournalist Emmanuel de Bom herinnerde zich ‘een aantrekkelijk frisch gezicht, bloemig en lentelijk betooverd, met in haar gelaatssnit iets Japansch, steeds omhangen met draperieën of blouses [...] – op het lage voorhoofd de kokette frou-frou – en het naïeve gebaar van iemand die in al deze weelde zwelgt’.

Door Riks levensverhaal op te schrijven heeft Nel de geschiedenis naar haar hand gezet. Wat zij vertelt in haar geautoriseerde monografie *La Vie de Rik Wouters à travers son œuvre* uit 1944, die de mythe van het jonggestorven genie zwaar aanzet alsof het een heiligenleven was, stemt niet altijd overeen met een kladversie zoals haar nooit gepubliceerde *Roman de la Vierge folle* of de meer dan vierhonderd brieven die zij schreef aan Ludo van Bogaert, neuroloog en verzamelaar. Flessenpost is het, een luchtbrug naar de bewoonde wereld. Van model en levensgezel, *sensuelle et sans suite*, is Nel de hoedster van Wouters’ oeuvre en leer geworden. Hoofdconservator. Executeur-testamentair. Geheugen. Attent en selectief, baldadig en hartstochtelijk vooringenomen, fluisterend en kirrend tekent zij haar waarheid op. Niet ‘of’, altijd ‘en’.

Als Camus’ formule ‘créer, c’est vivre deux fois’ klopt, dan heeft Rik Wouters er minstens drie levens op zitten – niet kwaad voor iemand die 33 is geworden. Zolang hij een penseel of een homp klei kon vasthouden, heeft hij gewerkt, tegen de deadline aan. Niet alleen zijn oeuvre trotseerde de tijd; dat Rik een eeuw later nog altijd

tot onze verbeelding spreekt, is vooral Nels verdienste. Zij heeft zijn werken in veiligheid gebracht, in de mooiste collecties doen belanden en gekoesterd. Geen kunstenaarsmodel heeft het haar voorgedaan, geen Marthe voor Bonnard en geen Wally Neuzil voor Schiele, geen Augustine Pautre voor Van Mieghem en geen Saskia voor Rembrandt, geen Jeanne Hébuterne voor Modigliani en geen Manon of zelfs geen Lydia voor Matisse. Als fenomeen is de Brusselse Nel Duerinckx een geval apart.

Tegenstem

Nels dwingende partituur van meer dan duizend bladzijden vraagt om een noodzakelijke tweede stem, die ons helpt de juiste vragen te stellen en het officiële verhaal reliëf te geven. Gelukkig hebben heel wat vrienden en critici graag en veel over Wouters geschreven. Tegenwoordig kennen wij hen hooguit als verstekelingen in het ruim van de kunstgeschiedenis: de schrijver Ary Delen en de dichter Jan van Nijlen, beeldhouwer Jacques de Lalaing, de Brusselse kunstbroeders René Lyr en Jules Elslander, de criticus Karel Van de Woestijne. Zij en vele anderen stellen ons in staat om Nels versie kritisch tegen het licht te houden en ontbrekende partijen in te kleuren. Dat doen ook Wouters' schaarse brieven – zo virtuoos als de man tekende, zo moeizaam ging het schrijven. Net als veel andere Belgische artiesten is hij een mens tussen de talen: Nels zwerige Brusselse Frans, dat omstreeks 1900 de lingua franca van het kunstbedrijf was, het potige Vlaams dat Rik vrijwel fonetisch aan het papier toevertrouwde, en het hoge Hollands van de oorlogsjaren. Dat deze soms krukkige meertaligheid een patchwork van tonen en stemmingen oplevert – 'een ander licht en diepere schaduwen' – hebben Erwin Mortier en zijn roman *Godenslaap* ons geleerd.

Om de talen van Rik en Nel in deze biografie te laten doorklinken was het noodzakelijk om naast vertalingen ook hier en daar korte citaten uit de oorspronkelijke teksten op te nemen, als kruiden die de soep op smaak brengen – ik hoop dat de lezer het mengsel verteert. Dankbaar liet ik mij inspireren door het procedé dat Walter Benjamin voor zijn *Passagenwerk* in gedachten had en dat, in de juiste dosis aangewend, een breed panorama van een figuur en een epoque borstelt: een montage van tekstfragmenten – met trage

travellings, close-ups en brede camerabewegingen die het verhaal laten in- en uitademen, van landschap naar detail, van korrel naar spreidstand. Het materiaal lag klaar; het kwam erop aan het van zijn beste kant te laten zien. Benjamins methode kan als een motto voor dit boek gelden: 'Ich habe nichts zu sagen. Nur zu zeigen.'

Topografie

Wat blijft er van een mens over, een eeuw nadat hij ons verliet? Verrassend veel materiële sporen van Wouters' korte leven staan nog op hun plaats, zo blijkt.

In Riks geboortestad Mechelen herinnert de klassieke gedenkplaat eraan dat hij er heeft gewoond.² De stad heeft haar verloren zoon niet meteen aan de boezem gedrukt, maar het tij lijkt gekeerd.

Het rijhuisje in Bosvoorde staat nog smal en donker in de Dennenbosstraat. Wie naar het bos klimt, kan de schrale achtergevel zien. De kleine koer van Rik en Nel werd dichtgetimmerd tot een kamer, maar hun uitzicht is gebleven: een groene rand van hoge bomen en kreupelhout, met een pad dat zich als een komma tussen de struiken slingert. Als het bos ergens begint, dan is het hier, achter de huizen. Uren kun je er wandelen, van het ravijn dat Rik heeft geschilderd naar de Welriekende Dreef. In Bosvoorde verdampt mijn boekenwijsheid: hier, op deze weggetjes, heeft Wouters zijn licht gezien. Is deze plek nog zoals ze in die tijd was? Onderweg naar de kapel van Onze-Lieve-Vrouw van Welriekende gromt het bos als een kapotte koelkast. Zonder ophouden scheuren auto's over de Brusselse Ring, en op gestelde tijden is Riks stille paradijs een aanvliegroute voor vliegtuigen richting Zaventem. Op de begraafplaats trilt zijn gebeente in de kist bij het monument voor de slachtoffers van de Grote Oorlog.

Enkele maanden later rijd ik door een land van mist, mest en lage wolken – dit moet Nederland zijn. Over het krijgsgevangenkamp in Zeist, waar soldaat Wouters heeft verbleven, is een snelweg aangelegd. Wat er van het kamp overblijft – roestige prikkeldraad rond betonnen paaltjes – wordt overwoekerd door bomen en struiken; in een zeldzame lap heide kan alleen een archeoloog nog de sporen van barakken herkennen. Er is ook een klein luchtvaartmuseum, en verderop werden enkele jaren geleden asielzoekers ondergebracht in een gesloten centrum – foto's en filmopnamen

maken is hier nog altijd streng verboden. De geschiedenis herhaalt zich als een tragische farce: na Riks wapenbroeders kwamen de Fransen, de Duitsers en ten slotte de 'rijstkakkers'. Voor ongewenste gasten is de heide goed genoeg.

In Amersfoort kijken de ramen van de kamer waar Nel een onderkomen vond, nog altijd uit op de drukke Langestraat, waar koopavonden en grootgrutters de dienst uitmaken. Het hoge en brede flatgebouw aan de Derde Kostverlorenkade in Amsterdam werd zorgvuldig opgepoetst; in Riks appartement wonen nu andere gastvrije mensen. De marmeren schoorsteenmantel is zoekgeraakt, maar het balkon en de schuifdeur naar de slaapkamer zijn intact – we kennen ze van Wouters' laatste schilderijen. Het uitzicht met de puntaken van de huizen over het water is dichtgebouwd met blokkendozen. Langs de steile, grijsgeschilderde houten trap verlaten we het pand, in een wolk van koolraap en lof.

Het ziekenhuis aan de Prinsengracht is de laatste halte. De gevel van de Vereniging voor Ziekenverpleging spiegelt zich in brak water. Het trappenhuis en de binnentuin lijken ongeschonden, en vreemd genoeg is het er rustig. Sterven doe je alleen, in een stille kamer.

Tot slot

Hoe dichtbij laat de kunstenaar zijn biograaf komen? Al in het prille begin van mijn onderzoek bleek dat ik de man uit Bosvoorde niet alleen als 'Henry Wouters' of 'Rik Wouters' mocht aanspreken, maar ook met het vertrouwelijke 'Rik'. Niemand zegt Pablo tegen Picasso, geen mens durft het aan om de Oostendse schelpenbaron Ensor als een oude vriend tegemoet te treden en boudweg 'James' te noemen. Wouters verdraagt dat wel, en ook een zot geweld als Nel hoeft in dit boek niet als 'mevrouw Wouters-Duerinckx' door het leven te gaan. Historische voorbeelden zijn er genoeg. De grote Vincent blijkt aaibaar genoeg om de familienaam Van Gogh te laten vallen, en zowel Rembrandt (van Rijn) als Michelangelo (Buonarroti) maakten naam met hun voornaam.

Een laatste opmerking over het romaneske cliché dat als een brommende baslijn onder Wouters' leven en werk is geslopen: de mythe van de jonggestorven kunstenaar 'die nog zoveel te bieden had'. Natuurlijk is dat correct. Rik werd net geen 34 – zijn Nel had

daarna nog anderhalve keer zo lang te leven. Wat hij nog in petto had, zullen we nooit weten, maar het maakt niets uit. Om even in de buurt te blijven: Van Gogh deed het licht uit op zijn zevenendertigste, en geen ernstig mens vraagt zich af wat hij nog tot stand zou hebben gebracht. James Ensor werd bijna negentig, maar heeft na zijn vijfendertigste nauwelijks nog een memorabel werk geschilderd. Ook Spilliaert was uitgesproken voordat hij deze leeftijd bereikte. De lijst van vroeggestorven genieën is eindeloos: Henri Evenspoel, Paul van Ostaïjen, Mozart en Modigliani, Henry Purcell en Pelham Humfrey, Arthur Rimbaud – in een ander register figureren Janis Joplin, Jim Morrison, Ian Curtis, Kurt Cobain en Amy Winehouse. Een oeuvre dat *früh vollendet* is, wordt af en toe zelfs beschouwd als een keurmerk. Heeft de Eerste Wereldoorlog zelf geen heuse *dead poets society* gecreëerd? Franz Marc sneuvelde bij Verdun, Guillaume Apollinaire en Alain-Fournier overleefden de oorlog niet. Een aantal futuristen en de helft van de kunstenaarskolonie in Montmartre kon het niet navertellen. Wouters' generatiegenoot Jules Schmalzigaug maakte er in 1917 een eind aan, zijn oude maker Léon Thumilaire sneuvelde op het veld van eer. 'Niets kan zo onherroepelijk voorbij zijn als een ochtend', weet Walter Benjamin.

Misschien wil Wouters' onaffe, onbegonnen werk gelezen worden als de witregels van een gedicht. Misschien moeten we ernaar kijken als naar de stukjes canvas die zijn ongeduldige penseel onbeschilderd heeft gelaten, als naar het blanke vel papier waarop de merel naar hartenlust kan rondfladderen. Daar komt zijn geliefde licht naar binnen: in clair-obscur of onmatig laaiend, teder of in hoogglans, onvermengd en ontvlambaar maar altijd genadig. Niet zijn verhaal is de zin van dit boek, maar ons mateloze kijken.

Bij de nieuwe uitgave

Rik Wouters – Een biografie werd door uitgeverij De Bezige Bij Antwerpen in juli 2011 te water gelaten. Zes jaar later verscheen de vijfde druk. Aanleiding was de retrospectieve tentoonstelling van 2017 in Brussel, waarvoor de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van Antwerpen en Brussel een unieke samenwerking hadden opgezet. Eerder had Mechelen al mooi werk van Wouters bijeengebracht. Meer dan een eeuw na zijn dood blijft hij een van de meest geliefde Belgische kunstenaars. Het komt niet alleen door

dat tragische levensverhaal: het is zijn oeuvre zelf dat fascineert en ontroert. Met name in het KMSKA zie je het elke dag gebeuren.

Voor de nieuwe uitgave van mijn biografie door TZARA in 2024 – met dank aan de onvermoeibare Toon Horsten en Silke Currinckx – heb ik het manuscript bewerkt en aangevuld. De voorbije jaren heeft vooral mijn collega Kurt De Boodt belangrijk veldwerk verricht, dat Wouters' Mechelse jeugdjaren reliëf geeft en recht doet aan zijn artistieke opleiding in de omgeving van Theo Blickx. Nel Wouters, die de stad aan de Dijle bepaald niet in haar hart droeg, had dat gegeven in haar memoires al te ijverig onder de mat geveegd. Dankzij Kurt is het evenwicht hersteld.

Voor de oorspronkelijke cover gebruikte grafisch ontwerper Gert Dooreman het iconische beeld van Rik en Nel die poseren op de koer van hun huisje in Bosvoorde. TZARA koos voor een portret van de zieke kunstenaar, kort voor zijn operatie op 14 oktober 1915 in Amsterdam. Om de tragiek van dat verhaal enigszins te verlichten, hebben wij een extra beeldenkatern toegevoegd waarin Wouters' innemende en aanraakbare oeuvre kan schitteren.

© 2011 De Bezige Bij Antwerpen

© 2024 Uitgeverij TZARA / Standaard Uitgeverij nv
Franklin Rooseveltplaats 12, B-2060 Antwerpen
en Eric Min

www.standaarduitgeverij.be
info@standaarduitgeverij.be

Vertegenwoordiging in Nederland
New Book Collective, Utrecht
www.newbookcollective.com

Ontwerp omslag en binnenwerk: Herman Houbrechts
Opmaak binnenwerk: www.intertext.be
Auteursfoto: © Koen Broos
Coverfoto: © Alamy

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 978 90 223 4096 7
D/2024/0034/354
NUR 641